

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

ПІСНА НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 343.214

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ
ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНУ
ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ**

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент
Марін Олександр Костянтинович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
Кваша Оксана Олександрівна,
Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
старший науковий співробітник
відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою

кандидат юридичних наук
Козич Ігор Васильович,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
доцент кафедри кримінального права

Захист відбудеться «27» червня 2014 року о «13⁰⁰» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79000, м. Львів, вул. Городоцька, 26

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79000, м. Львів, вул. Городоцька, 26

Автореферат розісланий «23» травня 2014 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Реальний вплив права на суспільні відносини здійснюється через застосування щодо них тих нормативних положень, які містяться у правових нормах. Найбільш важлива у цьому якість застосування нормативних положень, адекватність і своєчасність використання можливостей правового регулювання нормами певної галузі права, за результативністю чого й можна зробити висновки про ефективність правового регулювання, успішність чи недостатність певних правових заходів у частині виконання ними своїх завдань і функцій. Такий погляд на кримінальне право як динамічне явище, що найкраще проявляє свої регулятивні та охоронні можливості завдяки застосуванню кримінально-правових норм, відкриває порівняно новий предмет для наукових досліджень – практику застосування закону про кримінальну відповідальність.

Значення практики застосування закону про кримінальну відповідальність переоцінити складно, адже саме у ній проявляється реальний каральний вплив кримінальної репресії – найбільш суворий захід державного примусу у правовій системі України. Незважаючи на це, практика застосування закону про кримінальну відповідальність до сих пір не була предметом самостійних комплексних наукових досліджень. Окрім того, чинні Кримінальний процесуальний кодекс України та Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» руйнують моністичне уявлення про джерела кримінального права та встановлюють достатні правові підвалини для визнання джерелами кримінального права практики застосування закону про кримінальну відповідальність.

Окремі аспекти кримінально-правового значення практики застосування закону про кримінальну відповідальність вирішені у роботах таких українських і зарубіжних учених, як П. П. Андрушко, О. І. Бойко, О. М. Бібік, А. Е. Жалінський, Ю. С. Жаріков, О. В. Капліна, А. В. Мадьярова, А. В. Наумов, В. О. Навроцький, К. В. Ображиєв, М. І. Панов, О. І. Рарог, Г. Т. Ткешеліадзе, М. І. Хавронюк, В. Г. Яворська та ін. Розробки цих та інших науковців стали теоретичною основою для висновків, зроблених у дисертації.

Водночас стверджувати, що проблема кримінально-правового значення практики застосування закону про кримінальну відповідальність у науці кримінального права вирішена, на жаль, немає підстав. Це й обумовило актуальність і вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно із планом наукової діяльності кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Навчально-наукового інституту права, економіки та психології Львівського державного університету внутрішніх справ у межах теми «Проблеми реформування правової системи України» (номер державної реєстрації 0112U007492), а також пов'язана із реалізацією Концепції реформування кримінальної юстиції, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008.

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертації є встановлення та розкриття кримінально-правового значення практики застосування закону про кримінальну відповідальність.

Для досягнення мети виокремлено такі *задачі*:

- висвітлити стан дослідження практики застосування закону про кримінальну відповідальність у спеціальній літературі;
- встановити місце практики застосування закону про кримінальну відповідальність у структурі кримінально-правового регулювання;
- з'ясувати місце практики застосування закону про кримінальну відповідальність у системі джерел кримінального права;
- розкрити поняття практики застосування закону про кримінальну відповідальність;
- визначити форми практики застосування закону про кримінальну відповідальність;
- розкрити функції практики застосування закону про кримінальну відповідальність як прояву її кримінально-правового значення.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі застосування закону про кримінальну відповідальність.

Предмет дослідження – кримінально-правове значення практики застосування закону про кримінальну відповідальність.

Емпіричну базу дослідження становлять дані, отримані в результаті аналізу: всіх узагальнень судової практики, здійснених вищими судовими інстанціями України за час дії КК України; 106 авторефератів дисертацій на здобуття наукового ступеня зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право; 63 законів України про внесення змін і доповнень до КК України; анкетування 180 працівників правозастосовних органів і адвокатів західних областей України.

Методи дослідження обрано з огляду на особливості його об'єкта та предмета. Під час здійснення дослідження застосовано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. За допомогою системно-структурного методу з'ясовано місце практики застосування закону про кримінальну відповідальність у структурі кримінально-правового регулювання та системі джерел кримінального права України (підрозділи 1.2, 1.3); за допомогою аналізу та синтезу досліджено поняття та зміст практики застосування закону про кримінальну відповідальність – сформульовано дефініцію цього поняття та визначено його зміст (підрозділ 2.1), виокремлено функції практики застосування закону про кримінальну відповідальність (підрозділ 2.3), проаналізовано постанови пленумів вищих судових інстанцій та узагальнення судової практики щодо застосування КК України 2001 року (підрозділи 3.2, 3.4); застосування догматичного методу дало змогу проаналізувати внесені упродовж 2008–2012 рр. зміни до КК України на предмет урахування у них потреб практики застосування закону про

кримінальну відповідальність (підрозділ 3.1); соціологічний метод застосовано задля вивчення та опрацювання матеріалів кримінальних справ, авторефератів дисертацій, узагальнень судової практики, а також під час проведення анкетування працівників правозастосовних органів та опрацювання отриманих результатів (підрозділи 2.1–2.3, 3.1–3.5).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація – перше в Україні комплексне дослідження кримінально-правового значення практики застосування закону про кримінальну відповідальність. Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи викладена у таких положеннях:

у перше:

– визначено місце практики застосування закону про кримінальну відповідальність у структурі кримінально-правового регулювання. Стверджується, що практика застосування закону про кримінальну відповідальність у механізмі кримінально-правового регулювання виконує подвійну роль: 1) є об'єктом кримінально-правового регулювання та 2) є його засобом;

– визначено зміст практики застосування закону про кримінальну відповідальність через поєднання двох складових: 1) це діяльність уповноважених органів держави із безпосереднього застосування закону про кримінальну відповідальність та 2) специфічний результат цієї діяльності – правоположення, які полягають у розробленні певних конкретизуючих правил застосування такого закону. Динаміка практики застосування закону про кримінальну відповідальність є об'єктом кримінально-правового регулювання, а її статика – засобом. На основі цього запропоновано таке визначення поняття досліджуваного явища: це діяльність уповноважених на те органів держави із реалізації приписів КК України (частина об'єкта кримінально-правового регулювання) та розроблення правоположень на підставі розкриття й конкретизації змісту кримінально-правових норм, які здатні впливати на подальше застосування КК України (засіб кримінально-правового регулювання), та результати такої діяльності;

– констатовано, що з огляду на роль, яку виконує практика застосування закону про кримінальну відповідальність у структурі кримінально-правового регулювання, що є її змістом, практика має такі своєрідні форми: 1) правозастосовного рішення у тій частині практики, яка виконує роль об'єкта кримінально-правового регулювання; 2) сконструйованих правоположень як інструментальний прояв практики застосування закону про кримінальну відповідальність;

– виокремлено та розкрито функції практики застосування закону про кримінальну відповідальність, через виконання яких цей правовий феномен проявляє своє кримінально-правове значення. Такими функціями у дисертації зазначено: забезпечення законності; заповнення прогалин; оціночну; інтерпретаційну; емпіричну та дидактичну;

удосконалено:

– розуміння форм практики застосування закону про кримінальну відповідальність як об'єктивованого втілення, якого набувають певні аспекти правозастосовної діяльності, пов'язані із конкретизацією правових норм у процесі їх застосування. Стверджено, що відсутність належної форми практики застосування закону про кримінальну відповідальність є перешкодою на шляху остаточного визнання її джерелом кримінального права;

– розуміння ролі та значення постанов пленумів вищих судових інстанцій у кримінальному праві України, здійснено аналіз змісту їх положень;

дістали подальший розвиток:

– положення про місце практики застосування закону про кримінальну відповідальність у системі джерел кримінального права. Констатовано, що практика застосування закону про кримінальну відповідальність: 1) належить до джерел права і у широкому, і у вузькому розуміннях, оскільки є причиною та відображає закономірності правотворення, водночас – способом закріплення та існування норм права; 2) виступає фактичним джерелом кримінального права, оскільки містить кримінально-правові норми або їх елементи, які регулюють кримінально-правові відносини та належать до правової системи держави; 3) існує у певній формі, яка, звичайно, недосконала, потребує комплексного вирішення, більшої відкритості та доступності для сприйняття представниками правозастосовних органів; 4) фактично застосовується як джерело кримінального права. Практика застосування закону про кримінальну відповідальність стане повноцінним джерелом кримінального права тоді, коли набуде визначеної форми;

– положення про роль саме практики застосування закону про кримінальну відповідальність у визначенні змісту оціночних ознак у кримінальному праві.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертації можуть бути застосовані:

– у науково-дослідній діяльності – під час подальшого дослідження кримінально-правового значення практики застосування закону про кримінальну відповідальність і в цілому, і конкретних нормативних положень;

– у законодавчій діяльності – для урахування потреб практики застосування закону про кримінальну відповідальність під час внесення змін і доповнень до чинного КК України і поточної діяльності, і під час чергового реформування кримінального законодавства;

– у правозастосовній діяльності органів правозастосування та адвокатів, судів усіх інстанцій, а також для підготовки узагальнень практики застосування закону про кримінальну відповідальність будь-якого відомчого та інстанційного рівнів;

– у навчальному процесі – під час складання навчальних програм і викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право України. Загальна частина», «Кримінальне право України. Особлива частина», спецкурсів

«Проблеми кримінально-правової кваліфікації», «Проблеми призначення покарань» тощо, а також у процесі підготовки підручників, навчальних посібників, іншої навчальної літератури, яка використовується під час викладання на юридичних факультетах вищих навчальних закладів.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження отримали апробацію у виступах автора на 8 міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференціях, а саме: «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 2010 р., 2011 р., 2012 р.); II Всеукраїнські наукові читання з кримінальної юстиції, присвячені пам'яті професора В. П. Колмакова (м. Одеса, 2011 р.); «Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань» (м. Львів, 2011 р.), «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення» (м. Львів, 2012 р.), «Уголовное право: стратегия развития в XXI веке» (г. Москва, 2012 г.), «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики» (м. Одеса, 2012 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 14 наукових праць, із них: 5 статей у фахових наукових виданнях України, 1 у зарубіжному періодичному виданні та 8 інших публікацій за результатами участі у наукових і науково-практичних заходах.

Структура дисертації обумовлена специфікою предмета дослідження та його логікою, відображає його мету та задачу. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 340 сторінок, із яких основний текст – 194 сторінки, список використаних джерел (318 найменувань) розміщений на 42 сторінках, 3 додатки викладено на 104 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, мету, задачу, об'єкт і предмет дослідження, його методологічні засади; розкрито наукову новизну одержаних результатів; сформульовано основні положення, які винесено на захист, наведено дані щодо їх апробації.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження кримінально-правового значення практики застосування закону про кримінальну відповідальність» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Стан дослідження кримінально-правового значення практики застосування закону про кримінальну відповідальність у спеціальній літературі»* розглянуто реальний стан розробки проблем, які вирішуються. Доведено, що окремі з них порушувалися та розв'язувалися під час вирішення інших проблем кримінального права: джерел кримінального права; оціночних ознак; судової дискреції; практики застосування окремих

кримінально-правових норм. Значну увагу приділено узагальненням існуючої судової практики вищих судових інстанцій, інкорпорації постанов пленумів таких судів, найбільш характерних рішень та ухвал із конкретних кримінальних справ. Натомість фундаментальних праць, які би розглядали базові, загальні проблеми кримінально-правового значення практики застосування закону про кримінальну відповідальність, немає.

У підрозділі 1.2 «Практика застосування закону про кримінальну відповідальність у структурі кримінально-правового регулювання» розкрито природу досліджуваного правового феномена шляхом визначення його місця і ролі у регулюванні кримінально-правових відносин. У понятті кримінально-правового регулювання виокремлено дві складові: а) кримінально-правову регламентацію суспільних відносин та охорону існуючих правовідносин; б) реалізацію норм кримінального законодавства у формі їх застосування. Зроблено висновок, що практика застосування закону про кримінальну відповідальність є предметом кримінально-правового регулювання, об'єктною частиною його механізму, адже законодавець визначає межу та інтенсивність кримінально караного, межу криміналізації та пеналізації в Україні, відтак спрямовує практику у потрібне русло, регулює її. Розкрито інструментальну складову досліджуваного поняття.

У підрозділі 1.3 «Практика застосування закону про кримінальну відповідальність у системі джерел кримінального права» розглянуто проблему наявності у цьому явищі ознак, які характерні для джерел права. Аргументовано, що практика застосування закону про кримінальну відповідальність в аспекті виокремлення її значення як джерела кримінального права наділена такими властивостями: 1) належить до джерел права і у широкому, і у вузькому розуміннях; 2) виступає фактичним джерелом кримінального права; 3) існує у певній формі, яка, звичайно, недосконала та потребує комплексного вирішення; 4) фактично застосовується як джерело кримінального права, виконує властиві тільки їй специфічні функції.

Розділ 2 «Поняття, форми та функції практики застосування закону про кримінальну відповідальність» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Поняття практики застосування закону про кримінальну відповідальність» використано надбання науки кримінального права для визначення поняття досліджуваного явища. Проаналізовано наукові підходи до тлумачення та конкретизації як змістовної частини поняття практики застосування закону про кримінальну відповідальність. Зауважено, що судова практика одночасно є й динамікою вказаного виду правозастосовної діяльності, і її статикою. Загальне розуміння практики застосування закону про кримінальну відповідальність охоплює обидва аспекти: це діяльність уповноважених органів держави із безпосереднього застосування закону про кримінальну відповідальність і специфічний результат цієї діяльності – правоположення, які полягають у розробленні конкретизуючих правил застосування такого закону. Динаміка практики

застосування закону про кримінальну відповідальність є об'єктом кримінально-правового регулювання, а її статика – засобом. Запропоновано авторське визначення практики застосування закону про кримінальну відповідальність.

У підрозділі 2.2 «*Форми практики застосування закону про кримінальну відповідальність*» базове положення про те, що практика застосування кримінального закону є частиною юридичної практики, яка складається із: а) практики досудового застосування кримінального закону; б) судової практики. Визначені види практики відрізняються за суб'єктом та за правовими наслідками юридичної діяльності. Органи досудового розслідування здійснюють попереднє та неповне (кримінально-правову кваліфікацію) застосування кримінального закону, яке не позбавлене правових наслідків для особи, щодо якої застосовується кримінальний закон. Суди – остаточне застосування кримінального закону (кримінально-правову кваліфікацію і призначення покарання). Доведено, що форми практики застосування закону про кримінальну відповідальність є тим об'єктивованим утіленням, якого набувають певні сторони правозастосовної діяльності, пов'язані із конкретизацією правових норм у процесі їх застосування.

У підрозділі 2.3 «*Функції практики застосування закону про кримінальну відповідальність*» окреслено функції цього правового явища, які найбільш повно розкривають його кримінально-правове значення. Доведено, що практика застосування закону про кримінальну відповідальність виконує такі функції: *забезпечення законності* – однакового застосування кримінального закону правозастосовними органами на всій території України; *заповнення прогалин* – забезпечення відсутності прогалин у законі, що може виконуватися і безпосередньо правозастосовними органами і шляхом звернення до компетентних органів щодо унесення відповідних законопроектів; *оціночну* – оцінка змісту нормативного матеріалу; *інтерпретаційну* – тлумачення кримінально-правових понять; *емпіричну* – виступає критерієм істини у здійсненні наукових досліджень; *дидактичну* – забезпечує практичну складову навчального процесу.

Розділ 3 «Характеристика функцій практики застосування закону про кримінальну відповідальність» складається з п'яти підрозділів, у яких розкрито функції досліджуваного явища.

У підрозділі 3.1 «*Функція забезпечення законності та її реалізація через узагальнення практики застосування закону про кримінальну відповідальність*» з'ясовано теоретичну та методологічну бази проведення узагальнень практики застосування кримінального закону. Розглянуто проблеми, вирішення яких залежить від правозастосовувача: 1) судовий угляд; 2) установлення змісту оціночних понять; 3) виявлення недоліків чинного законодавства та його прогалин і т. д. Питання законності, відповідності нормам матеріального та процесуального права не повинні бути в основі узагальнень, оскільки такі порушення повинні бути підставою

узагальнення дисциплінарної практики стосовно правозастосовувачів, які не знають або не вміють застосовувати положення закону.

У підрозділі 3.2 «Функція заповнення прогалин та її реалізація безпосередньо практикою та через звернення до законотворчого органу» констатовано, що в результаті узагальнення судової практики та виокремлення помилок у застосуванні кримінального закону виявляються не його прогалини, а недостатня зрозумілість, неконкретність норми, що обумовлює різне його тлумачення. Якщо для усунення помилок у судовій практиці достатньо надати тлумачення, яке не створюватиме нову норму, вища судова інстанція роз'яснює сутність норми. Проаналізовано закони України щодо внесення змін до КК України та пояснювальні записки до них за 2008–2012 рр. на предмет установлення реального впливу практики застосування закону про кримінальну відповідальність на удосконалення кримінального законодавства.

У підрозділі 3.3 «Оціночна функція практики застосування закону про кримінальну відповідальність» викладено положення, які стосуються з'ясування причин існування оціночних понять у кримінальному праві, змісту цього явища. Обґрунтовано, що саме за допомогою практики, точніше – всієї правозастосовної практики, визначається зміст оціночних понять, адже через нефіксовану структуру свого змісту вони охоплюють не фіксовану жорсткими рамками чималу кількість кримінально-правових характеристик (ознак), а це допомагає практично миттєво відреагувати на відповідні соціальні та юридичні зміни, виступати одним із технічних засобів забезпечення стабільності й динамічності кримінального закону.

У підрозділі 3.4 «Інтерпретаційна функція та її реалізація суб'єктами практики застосування закону про кримінальну відповідальність» здійснено аналіз змісту роз'яснень вищих судових інстанцій України із цих питань. Вони існують у двох формах: формально-рекомендаційних постановках Пленумів Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ і формально обов'язкових рішеннях (постановах і ухвалах) Верховного Суду України з питань неоднакового застосування законодавства України про кримінальну відповідальність. Обидві форми роз'яснень вищих судових інстанцій за правовим значенням наближаються до джерел кримінального права: у першій формі – як судова практика найвищого ступеня узагальнення; у другій – як правовий прецедент. За змістом роз'яснення вищих судових інстанцій урегульовують дві групи питань: тлумачення кримінально-правових понять і рекомендації щодо правильного застосування закону про кримінальну відповідальність.

У підрозділі 3.5 «Емпірична та дидактична функції практики застосування закону про кримінальну відповідальність» досліджено, як наука використовує результати практики застосування кримінального закону, які кількісні та якісні показники практики використовують українські вчені у наукових дослідженнях із кримінального права та як виявляється зворотній вплив науки на практику застосування закону про кримінальну відповідальність

(принаймні, його формальні показники). Для цього проаналізовано 106 авторефератів дисертацій, поданих і захищених за спеціальністю 12.00.08 у 2008–2010 рр., та які опубліковані на сайті Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. Констатовано, що практична складова навчального процесу повинна бути збільшена, впровадивши у практику викладання обов'язкове використання положень практики застосування КК України і у вигляді узагальнень судової та слідчої практики, і у формі ілюстративних положень, прикладів, задач і завдань.

ВИСНОВКИ

У дисертації з'ясовано кримінально-правове значення практики застосування закону про кримінальну відповідальність. Основні висновки дисертаційної роботи такі:

1. Актуальність теми дисертації повністю підтвердилася у процесі дослідження. Доведено важливість наукового вирішення проблем сутності практики застосування закону про кримінальну відповідальність, її систематизації та узагальнення, її правового значення як джерела кримінального права, як емпіричний та ілюстративний матеріал досліджень кримінально-правових проблем та ін. Водночас теза, яку ми висунули у дисертації, підтвердилася повною мірою. Представники науки кримінального права в Україні не здійснювали комплексні дослідження кримінально-правового значення практики застосування закону про кримінальну відповідальність.

2. Дослідження структури кримінально-правового регулювання та місця у ній практики застосування закону про кримінальну відповідальність дає підстави для твердження про те, що у аспекті об'єкта кримінально-правового регулювання вона виявляється як: 1) безпосередній об'єкт впливу норм кримінального права, які визначають: а) підставу кримінальної відповідальності – питання кримінально-правової кваліфікації; б) призначення покарання; 2) частина кримінально-правової реальності, життя, соціального буття кримінального права; 3) частина, рівень кримінально-правової політики держави.

Інструментальну характеристику практики застосування закону про кримінальну відповідальність ми здійснили із застосуванням понять «правовий підхід» або «правова позиція». Це дало підстави для висновку про те, що практика застосування закону про кримінальну відповідальність, будучи частиною об'єкта кримінально-правового регулювання, одночасно може виступати та фактично виступає його засобом (інструментом).

3. Застосування сучасних підходів до визначення системи джерел кримінального права та підтримка концепції розрізнення джерел права та джерел законодавства дало змогу стверджувати, що практика застосування закону про кримінальну відповідальність в аспекті визначення її значення як джерела кримінального права наділена такими властивостями: належить до

джерел права і у широкому, і у вузькому розуміннях, оскільки є причиною та відображає закономірності правотворення, водночас є способом закріплення та існування положень нормативного характеру; виступає фактичним джерелом кримінального права, оскільки містить кримінально-правові норми або їх елементи, які регулюють кримінально-правові відносини та належать до правової системи держави; існує у певній формі, яка недосконала, потребує комплексного вирішення, більшої відкритості та доступності для сприйняття представниками правозастосовних органів; фактично застосовується як джерело кримінального права, виконує властиві тільки їй специфічні функції: забезпечення законності; заповнення прогалін; оцінки якості закону; інтерпретації його змісту; емпіричну та дидактичну.

Крім того, є всі підстави для визнання того, що практика застосування закону про кримінальну відповідальність стане повноцінним джерелом кримінального права тоді, коли набуде визначеної форми.

4. Аби з'ясувати сутність досліджуваного поняття, запропоновано йти шляхом не «від поняття до його змісту», а «від змісту явища до поняття про нього». Результати анкетування практиків щодо цього правового феномена не дають змогу виявити однозначні тенденції у розумінні ними практики застосування закону про кримінальну відповідальність. Поляризація позицій здійснюється від очевидних «відписок» до інтуїтивного відчуття значення практики для правової системи держави.

Судова практика одночасно є й динамікою вказаного виду правозастосовної діяльності, і її статикою. А отже, загальне розуміння практики застосування закону про кримінальну відповідальність повинно охоплювати ці два аспекти. Динаміка практики застосування закону про кримінальну відповідальність є об'єктом кримінально-правового регулювання, а її статика – засобом.

Це дає підстави для того, аби визначити відповідне поняття так: практика застосування кримінального закону – це діяльність уповноважених на те органів держави із реалізації приписів КК України (частина об'єкта кримінально-правового регулювання) та розроблення правоположень на підставі розкриття й конкретизації змісту кримінально-правових норм, які здатні впливати на подальше застосування КК України (засіб кримінально-правового регулювання), та результати такої діяльності.

5. Досліджуючи форми практики застосування закону про кримінальну відповідальність, ми зважали на те, що термін «форма» може застосовуватися для позначення відповідного аспекту досліджуваного явища цілком адекватно.

Серед видів юридичної практики як родового поняття практика застосування кримінального закону є видом юридичної практики, яка, своєю чергою, складається із: а) практики, якщо умовно, досудового застосування кримінального закону; б) судової практики. Форми практики застосування закону про кримінальну відповідальність є тим об'єктивованим утіленням,

якого набувають певні сторони правозастосовної діяльності, пов'язані із конкретизацією правових норм у процесі їх застосування. Практика має такі своєрідні форми: 1) правозастосовного рішення у тій частині практики, яка виконує роль об'єкта кримінально-правового регулювання; 2) сконструйованих правоположень як інструментальний прояв практики застосування закону про кримінальну відповідальність. Перший вид форми найбільше нагадує прецедент у правовій системі держави. У іншій формі практика застосування закону про кримінальну відповідальність є проявом творчого опрацювання певної кількості казуальних правозастосовних рішень, а це: постанови пленумів вищих судових інстанцій; узагальнення практики застосування законодавчих норм стосовно певних категорій злочинів; листи, роз'яснення, відповіді на запитання, що надходять до керівних правоохоронних органів; методичні вказівки щодо розслідування, розгляду окремих категорій справ.

Дійсне та бажане значення різних форм практики застосування закону про кримінальну відповідальність розрізняються залежно від органу правозастосування, однак очікувано, що форми судової практики – узагальнення та постанови пленумів судових інстанцій – найбільш затребувані.

6. У результаті дослідження ми зробили висновок, що практика застосування закону про кримінальну відповідальність виконує такі функції: забезпечення законності; заповнення прогалин; оціночну; інтерпретаційну; емпіричну; дидактичну.

7. Розкриваючи функцію забезпечення законності та її реалізацію через узагальнення практики застосування закону про кримінальну відповідальність, здійснено аналіз узагальнень судової практики, які проводилися Верховним Судом України (всього 12) та Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ (всього 1), що дало підстави для таких міркувань: а) не всі узагальнення містять висновки з їх проведення – ту структурну частину документа, яка б підсумовувала результати узагальнення; б) в окремих узагальненнях вищі судові інстанції України вказують на помилки судів, пов'язані із незнанням законодавства, а не з проблемними випадками, які виникають у правозастосуванні; в) часто в узагальненнях дослівно відтворюються положення чинного на момент його здійснення кримінального або регулятивного законодавства, що, здається, зайве; г) наукова складова здійснених узагальнень часто зводиться до відтворення положень науково-практичних коментарів КК; г) трапляються випадки, коли в узагальненні порушується конкретна проблема, вирішення якої фактично не пропонується; д) проаналізовані узагальнення містять положення, які насправді актуальні і такі, на вирішення яких і повинна бути спрямована діяльність вищих судових інстанцій під час відповідної аналітичної роботи.

Під час здійснення узагальнень необхідно акцентувати на моментах, які залежать від суддів, – тих функціях практики застосування КК, які ми окреслювали: 1) судовий угляд; 2) установлення змісту оціночних понять; 3) виявлення недоліків чинного законодавства та його прогалин і т. д.

8. З'ясовуючи сутність функції заповнення прогалин та її реалізацію через безпосереднє звернення до законодавчого органу, ми проаналізували 63 Закони України, якими були внесені зміни та доповнення до КК України упродовж 2008–2012 рр. на предмет виявлення значення практики як тієї сили, що обумовлює необхідність зміни КК України. Результатом аналізу стали такі положення: всі законодавчі акти, якими внесені зміни та доповнення у КК України, можна класифікувати на три групи залежно від характеру цих актів: 1) ті, які стосуються внесення змін і доповнень до комплексу нормативно-правових актів у зв'язку із прийняттям кодифікованого акта, регулятивного закону або намаганням вирішити комплексну проблему, – найбільша група нормативних актів – 28 (46%); 2) самостійні регулятивні закони, у прикінцевих положеннях яких містяться відповідні зміни і доповнення до КК України, – найменша група – 8 актів (13%); 3) законодавчі акти, які насамперед спрямовані на внесення змін і доповнень до КК України, – 25 законів (41%); виявляючи роль практики застосування закону про кримінальну відповідальність у прийнятті змін і доповнень до КК України, ми класифікували реальні причини прийняття відповідних змін і виокремили такі групи: а) унормування відповідно до новоприйнятого регулятивного законодавства; б) суспільна потреба, соціальна необхідність, інші подібні аргументи; в) істотне погіршення ситуації, потреба у встановленні або збільшенні кримінально-правових санкцій; г) виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань – прийняття так званих конвенційних норм; ґ) в обґрунтуванні зазначені теоретичні проблеми та наведені наукові аргументи на користь прийняття того чи іншого законопроекту; д) законопроекти, в обґрунтуванні необхідності прийняття яких потреби у зміні та доповненні КК України взагалі не вказані; е) виправлення технічної помилки; є) потреби практики; потреби практики як причини внесення змін і доповнень до КК України вказані у 12% випадків, проте спільне для всіх те, що вони зроблені без ґрунтового узагальнення слідчої чи судової практики та не за зверненням органів, які застосовують кримінальне законодавство. Принаймні, безпосередньо на потреби практики за ініціативи вищих судових інстанцій у жодній пояснювальній записці не вказано.

9. Аналізуючи оціночну функцію практики застосування закону про кримінальну відповідальність, ми упевнилися у тому, що саме за допомогою практики, точніше – усієї правозастосовної практики (слідчої, прокурорської, судової), визначається зміст оціночних понять у кримінальному праві, адже через нефіксовану структуру свого змісту вони охоплюють нефіксовану жорсткими межами чималу кількість кримінально-правових характеристик (ознак), а це допомагає практично відразу же «відгукнутися» на відповідні соціальні і юридичні зміни, відтак виступати одним із технічних засобів забезпечення стабільності й динамічності кримінального закону.

Крім того, доведено, що оціночна функція практики застосування закону про кримінальну відповідальність проявляється і у завданні обмеження так званого судового угляду або меж судової дискреції.

10. Розкриваючи сутність інтерпретаційної функції практики застосування закону про кримінальну відповідальність, здійснено аналіз змісту постанов пленумів вищих судових інстанцій (усього 26). Виокремлено чотири групи положень, які: 1) дослівно відтворюють текст КК або інших законодавчих актів; 2) тлумачать поняття, що вживаються у КК; 3) рекомендують органам правозастосування правила застосування КК; 4) мають декларативний або службовий характер і за суттю не мають кримінально-правового значення. Якщо встановити відсоткове співвідношення цих положень, то перша група становить 8%; друга – 18%; третя – 64%; четверта – 10%. Як бачимо, більшість положень постанов Пленуму Верховного Суду України стосуються не тлумачення кримінально-правових понять (усього їх розтлумачено у абсолютних цифрах 266), а рекомендацій щодо застосування законодавства про кримінальну відповідальність і в аспекті кримінально-правової кваліфікації, і стосовно призначення покарання чи вирішення інших питань застосування кримінального закону.

11. Аналізуючи емпіричну та дидактичну функції практики застосування закону про кримінальну відповідальність, зроблено такі висновки: як правило, учені застосовують своєрідні штампи, кліше, які копіюються з автореферату в автореферат; джерелами одержаних знань про практику застосування законодавства про кримінальну відповідальність науковці здебільшого називають «матеріали судової практики», «статистичну звітність», «результати вивчення та узагальнення слідчої, прокурорської та судової практики», «офіційні статистичні дані» тощо; потреба вивчення практики застосування законодавства про кримінальну відповідальність як підґрунтя визначення потреби дослідження кримінально-правової проблеми взагалі, або ж додатковим аргументом на користь тих чи інших наукових результатів, повинна стати одним із першочергових завдань будь-якого наукового пошуку; у зв'язку із цим видається необхідним запровадити вимоги щодо збільшення практичної складової у наукових дослідженнях із кримінального права; практична складова навчального процесу з кримінального права потребує значного розширення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Пісна Н. В. Функції практики застосування закону про кримінальну відповідальність (кримінального закону) / Н. В. Пісна // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2010. – Вип. 51. – С. 378–384.

2. Пісна Н. В. Значення практики для встановлення змісту оціночних понять у кримінальному праві України / Н. В. Пісна // Науковий вісник

Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична: збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – Вип. 1 (2). – С. 202–212.

3. Пісна Н. В. Значення практики правозастосування для подолання прогалин у кримінальному законі / Н. В. Пісна // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка: науково-теоретичний журнал. – Луганськ, 2011. – Спецвипуск № 8. – С. 149–158.

4. Пісна Н. В. Характеристика змісту та значення роз'яснень вищих судових інстанцій України для практики застосування законодавства про кримінальну відповідальність / Н. В. Пісна // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць. – Дніпропетровськ, 2012. – № 3 (62). – С. 546–554.

5. Пісна Н. В. Урахування практики застосування кримінального закону у наукових дослідженнях з кримінального права / Н. В. Пісна // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка: науково-теоретичний журнал. – Луганськ, 2013. – Вип. № 2 (63). – С. 160–171.

6. Пісна Н. В. Определение функций практики применения закона об уголовной ответственности / Н. В. Писна // Теория и практика общественного развития: международный научный журнал. – № 2. – 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.teoria-practica.ru/ru/>

7. Пісна Н. В. Практика застосування закону про кримінальну відповідальність як об'єкт кримінально-правового регулювання та його засіб / Н. В. Пісна // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XVI регіональної науково-практичної конференції (8–9 лютого 2010 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – С. 345–347.

8. Пісна Н. В. Практика застосування кримінального закону в системі джерел кримінального права / Н. В. Пісна // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XVII регіональної науково-практичної конференції (3–4 лютого 2011 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. – С. 315–317.

9. Пісна Н. В. Дидактична функція практики застосування закону про кримінальну відповідальність / Н. В. Пісна // II Всеукраїнські наукові читання з кримінальної юстиції, присвячені пам'яті професора В. П. Колмакова: зб. матеріалів (18–19 березня 2011 р.); за заг. ред. д-ра, проф. В. М. Дрьоміна. – Одеса: Фенікс, 2011. – С. 130–132.

10. Пісна Н. В. Види функцій практики застосування кримінального закону / Н. В. Пісна // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму (23–24 вересня 2011 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 329–332.

11. Пісна Н. В. Практика правозастосування при подоланні прогалин у кримінальному законі / Н. В. Пісна // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XVIII регіональної науково-практичної конференції (26–27 січня 2012 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2012. – С. 357–358.

12. Пісна Н. В. Зміст поняття практики застосування кримінального закону / Н. В. Пісна // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму (21–22 вересня 2012 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – С. 193–197.

13. Песна Н. В. Значение практики для установления содержания оценочных понятий в уголовном праве Украины / Н. В. Песна // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы XI международной научно-практической конференции (26–27 января 2012 г.). – М.: Московская государственная юридическая академия им. О. Е. Кутафина, 2012. – С. 503–507.

14. Пісна Н. В. Щодо форм практики застосування кримінального закону / Н. В. Пісна // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю з дня народження професора М. В. Салтевського (м. Одеса, 2 листопада 2012 р.). – Одеса: Фенікс 2012. – С. 146–150.

АНОТАЦІЯ

Пісна Н. В. Кримінально-правове значення практики застосування закону про кримінальну відповідальність. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2014.

У дисертації розкрито кримінально-правове значення практики застосування закону про кримінальну відповідальність. З'ясовуючи теоретико-методологічні засади дослідження вказаної проблеми, автор зважав на необхідність визначення місця практики застосування закону про кримінальну відповідальність у структурі кримінально-правового регулювання та системі джерел кримінального права. Практику застосування закону про кримінальну відповідальність запропоновано розуміти як діяльність уповноважених на те органів держави із реалізації приписів КК України (частина об'єкта кримінально-правового регулювання) та формування правоположень на підставі розкриття й конкретизації змісту кримінально-правових норм, які здатні впливати на подальше застосування КК України (засіб кримінально-правового регулювання), та результати такої діяльності. Доведено, що

кримінально-правове значення практики застосування закону про кримінальну відповідальність розкривається за допомогою характеристики її функцій: забезпечення законності, заповнення прогалін, оціночної, інтерпретаційної, емпіричної та дидактичної.

Ключові слова: практика застосування закону про кримінальну відповідальність, форми практики застосування закону про кримінальну відповідальність, функції практики застосування закону про кримінальну відповідальність, судова практика, постанови пленумів вищих судових інстанцій, прецедент.

АННОТАЦІЯ

Писна Н. В. Уголовно-правовое значение практики применения закона об уголовной ответственности. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Львовский государственный университет внутренних дел, Львов, 2014.

В диссертации раскрыто уголовно-правовое значение практики применения закона об уголовной ответственности. Определяя теоретико-методологические основания исследования данной проблемы, автор исходил из необходимости указания места практики применения закона об уголовной ответственности в структуре уголовно-правового регулирования и системе источников уголовного права.

Выводы, предложенные в диссертации, дают возможность полностью и всесторонне раскрыть юридическую природу исследуемого явления. В работе доказывается, что динамика практики применения закона об уголовной ответственности является объектом уголовно-правового регулирования, а ее статика (результаты практики, правовоположения) – средством уголовно-правового регулирования.

В диссертации задекларирована и обоснована необходимость отказа от монистического подхода к пониманию источника уголовного права и приведены аргументы самостоятельного места правоприменительной практики в системе источников уголовного права. Кроме этого, есть все основания для признания того, что практика применения закона об уголовной ответственности станет полноценным источником уголовного права при условии получения необходимой формы.

Под практикой применения закона об уголовной ответственности в работе предложено понимать деятельность уполномоченных органов государства по реализации предписаний Уголовного кодекса Украины (часть объекта уголовно-правового регулирования) и формулирование правовоположений на основании раскрытия и конкретизации содержания

уголовно-правовых норм, которые способны влиять на дальнейшее применения УК Украины (средство уголовно-правового регулирования), и результат такой деятельности.

Среди видов юридической практики как родового понятия практика применения уголовного закону является видом юридической практики, которая в свою очередь состоит из: а) практики, если условно, досудебного применения уголовного закона; б) судебной практики. Формы практики применения закона об уголовной ответственности являются тем объективированным воплощением, которое приобретают определенные стороны правоприменительной деятельности, связанные с конкретизацией правовых норм в процессе их применения.

Практика имеет такие своеобразные формы: 1) правоприменительного решения в той части практики, которая исполняет роль объекта уголовно-правового регулирования; 2) сконструированных правоположений как инструментальное проявление практики применения закона об уголовной ответственности.

Доказывается, что уголовно-правовое значение практики применения закона об уголовной ответственности раскрывается посредством характеристики ее функций.

Выделены и раскрыты следующие функции практики применения закона об уголовной ответственности: обеспечение законности – одинаковое применение уголовного закона всеми правоприменительными органами на всей территории Украины; заполнение пробелов – обеспечение отсутствия недостатков закона, что может быть исполнено непосредственно правоприменительными органами (в данном случае – судами), и посредством обращения в компетентные органы касательно внесения соответствующих законопроектов, разрешающих коллизию или заполняющих пробел; оценочная – оценка содержания нормативного материала, его возможности быть примененным на практике, оказать заданное законодателем влияние на общественные отношения; интерпретационная – толкование уголовно-правовых понятий, конкретизация их содержания; эмпирическая – практика является критерием истины в научных исследованиях, определяет их приоритетные направления, обеспечивает высокую степень вероятности полученных научных результатов; дидактическая – обеспечивает практическую составляющую учебного процесса, максимальную привязку учебного процесса к дальнейшей юридической практике специалиста.

Ключевые слова: практика применения закона об уголовной ответственности, формы практики применения закона об уголовной ответственности, функции практики применения закона об уголовной ответственности, судебная практика, постановления пленумов судов высших инстанций, прецедент.

ANNOTATION

Pisna N. V. Criminal Juridical Value of Application of the Law on Criminal Responsibility. – Manuscript rights reserved.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of juridical Sciences on the specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal-Executive Law. – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2014.

Current dissertation discloses criminal juridical value of application of the law on criminal responsibility. Exploring theoretical-methodological basics of the mentioned issue, author considered necessity to define place of the law on criminal responsibility application practice within the structure of criminal juridical regulation and system of the criminal laws sources. Law on criminal responsibility application practice is offered to be understood as the activity of the authorized state bodies within the realization of the requirements of the Criminal Code of Ukraine (part of object of the criminal juridical regulation) and formation of the laws on the basis of disclosing and specification the content of the criminal juridical norms, which can influence the further application of the Criminal Code of Ukraine (tool of criminal juridical regulation) and results of such an activity. It is proven that criminal juridical value of application of the law on criminal responsibility is being disclosed via characterization of its functions: securing legitimacy, filling gaps, estimating, interpretation, empirical and didactic.

Key words: practice of application of law on criminal responsibility, practice forms of application of law on criminal responsibility, practice functions of application of law on criminal responsibility, court practice, plenum resolutions of the higher court institutions, precedent.

Підписано до друку 22.05.2014 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 69-14.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.